

РОЗДІЛ 1. ГУМАНІТАРНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В АНТИЧНОМУ ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

ОКСАНА ГРЕЧАНЮК

Львівський державний інститут фізичної культури

Дослідження історії будь-якої сфери людської діяльності дозволяє глибше зрозуміти і осмислити тенденції та напрямки її розвитку в теперішній час. Не є винятком і галузь фізичної культури та спорту. Внаслідок багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин на сьогодні не існує достатньо цілісної картини зародження, розвитку та функціонування вітчизняного тіловиховання та спорту. Найменш вивченими є найдавніші періоди, зокрема, античний. На той час землі на північного берегу Чорного моря належали до давньогрецького світу. У Північному Причорномор'ї починаючи з VII ст. до н.е. виникають еллінські поліси, найбільшими серед яких були: Ольвія (поблизу сучасного Миколаєва); Херсонес (в межах сучасного Севастополя); Тіра (в межах сучасного Білгород-Дністровська); міста Боспорського царства: Пантикапей (в межах сучасної Керчі), Горгіппія (в межах сучасної Анапи), Фанагорія (біля сучасного селища Сінне на Таманському півострові), Танаїс (біля сучасної станиці Недвігівської Ростовської області) та ін. Будучи окремими незалежними державами північнопричорноморські поліси здебільшого зберігали віру, звичаї та традиції своїх метрополій. Фізичне виховання та спорт були невід'ємною частиною їх суспільно-культурного життя.

Нашою метою стало дослідження особливостей розвитку фізичного виховання, атлетичних ігор та спортивних зв'язків із еллінським світом у грецьких колоніях Північного Причорномор'я в VI ст. до н.е.-IV ст. н.е., на основі вивчення археологічних, епіграфічних, нумізматичних джерел,

* В кінці статті подано короткий тлумачний словник окремих спеціалізованих термінів.

праць античних авторів та аналізу новітньої вітчизняної та зарубіжної літератури з даної тематики.

В ході роботи проаналізовано спеціальну літературу бібліотек міст Львова, Києва, Харкова, Миколаєва та історико-археологічного заповідника “Ольвія”. Опрацьовано матеріали фондів Миколаївського краєзнавчого музею, історико-археологічного заповідника “Ольвія”, Інституту археології Національної академії наук України. Вивчені архівні матеріали археологічних розкопок в містах Північного Причорномор’я, які зберігаються в архіві Інституту археології Національної академії наук України та матеріали особистої участі у Ольвійській археологічній експедиції Інституту археології Національної академії наук України.

У Стародавній Греції існував культ красивого, фізично добре розвинутого людського тіла. Олімпійські боги – це атлети досконалі як тілесно, так і духовно. Прагнучи бути схожими до своїх богів та з метою виховання здорових боєздатних громадян у будь-якому давньогрецькому подісі повинна була існувати хоча б одна школа фізичного виховання – *гімнасій*, а у великих містах їх було навіть декілька. За свідченням Павсанія, поселення не могло вважатися містом, якщо у ньому не було гімнасію [1, X, IV, 1].

Саме тому є природнім існування шкіл фізичного виховання навіть у найвіддаленіших куточках давньогрецького світу, якими були міста Північного Причорномор’я. Аналізуючи археологічні та епіграфічні джерела можемо стверджувати про наявність гімнасіїв в античний період у Ольвії [2, № 40; 7, с.86 наст.; 3, с.40 наст.; 4, с.3 наст.; 5, с.99-108; 6, с.183; 7, с.80-81], Херсонесі [8, с.21, 24; 9, с.73; 10, с.266; 11, с.33-35], Пантикапеї [12, № 299] та Фанагорії [12, № 360]. Окрім того, згадки у написах із Танаїса [12, № 439-441, 445-448, 451, 454, 455] та Горгіппії [12, № 403] про посади гімнасіарха, дозволяють припускати факт існування тіловиховних закладів і у цих містах.

Гімнасій у *Ольвії* було споруджено у V ст. до н.е. В кінці IV ст. до н.е. він зазнає перебудов (третина споруди була відведена під приміщення лазні та роздягальні) [5, с.99-108]. Дані зміни, на думку О.А. Ручинської [6, с.183; 7, с.80-81], свідчать про появу у Північному Причорномор’ї професійних атлетів. Знахідка у цьому гімнасії погруддя Аполлона у вигляді оголеного юнака [5, с.106], дозволяє припустити, що гімнасій у Ольвії, як і у Афінах [13, VII, IV, 4], був присвячений Аполлону [7, С.80].

На межі тисячоліть Ольвія зазнає значного руйнування через напади чужинців. Очевидно, в цей період було знищено гімнасій. Нову школу фізичного виховання побудовано наприкінці II-на початку III ст. н.е. стараннями видатного громадянина Ольвії Феокла, сина Сатира. На його

честь ольвіополіти викарбували камінний декрет, у якому, серед інших діянь, згадується про піклування будівництвом гімнасію [2, № 40].

Рис. 1. Ольвійський гімнасій. Приміщення з криницею та встановленим у ніші зотрудням Аполлона.

Щодо розташування гімнасію у *Херсонесі* існує декілька припущень. К.Е. Гриневич [8, с.21,24] ототожнює гімнасій із знайденою ним будівлею у цитаделі. Але у подальших дослідженнях проф. В.І. Кадеєв [11, с.33-34] заперечує цей факт, зважаючи на характер цієї будови та обмежений простір цитаделі. Відома дослідниця античності Е.І. Соломонік [9, с.73; 4, с.266] висловлює припущення про розташування херсонеського гімнасію поблизу міського театру, спираючись на знахідки у цьому районі агоністичних каталогів. Найбільш вірогідною, на наш погляд, є версія проф. В.І.Кадеєва [11, с.34-35]. Він вважає, що

гімнасій у Херсонесі містився на захід від театру - між головною вулицею та південною захисною стіною та складав комплекс будівель і споруд (терми, басейн, портик та ін.). Підтверджують цю думку також знахідки написів про агони та гімнасіарха, знайдені на схід від цього комплексу, між басейном та театром.

У *Пантикапеї* на сьогодні будови гімнасію не знайдено, але його існування засвідчує напис на надгробку педотриба Фарнака, сина Фарнака, який повідомляє, що гімнасій “відкрито оплакував [смерть Фарнака] марними сльозами” [12, № 299].

Був гімнасій також і у *Фанагорії*. Про це дізнаємося із напису III ст. до н.е. [12, № 360]. В.Д. Блаватський [14, табл. II, с.18; 17, с.73] припускає, що руїни великої громадської будівлі елліністичного періоду, розкопані у Фанагорії в 1936-1937 рр., належали гімнасію.

Керівництво та нагляд за гімнасіями у кожному місті доручалися зібраним народними зборами чи радою особам - *гімнасіархам*. Ця посада зважалася особливо почесною і на неї висувалися видатні громадяни полісу, які відзначалися особливими заслугами. Гімнасіархи слідкували за фізичною та моральною підготовкою юнаків, турбувалися про будову гімнасію, його обладнання, опалення та освітлення, а також про своєчасне постачання оливковою олією, якою натиралися атлети під час гімнастичних занять [39, Р.221; 40, Р.62].

Відомо, що у Північному Причорномор’ї посади гімнасіарха існували у Ольвії [2, № 186], Херсонесі [2, № 418, 436, 437], Пантикапеї

[15, № 210, 211], Танаїсі [12, № 439-441, 445-448, 451, 454, 455], Горгіппії [12, № 403]. Про це свідчать багаточисельні епіграфічні джерела.

До нашого часу дійшло кілька імен гімнасіархів. Зокрема, *ольвійського* – Нікодром, син Діонісія. Він у III ст. до н.е. викарбував на мармуровому базисі (вірогідно, на ньому знаходилася статуя) напис на честь перемоги свого сина у бігу [2, №186].

Керівником *херсонеського* гімнасію у III ст. до н.е. був Агасікл, син Ктесія, який неодноразово обирався на важливі державні посади та приніс немало користі рідному місту [2, №418; 16, С.17]. Тобто посада гімнасіарха у тогочасному суспільстві була надзвичайно вагомою.

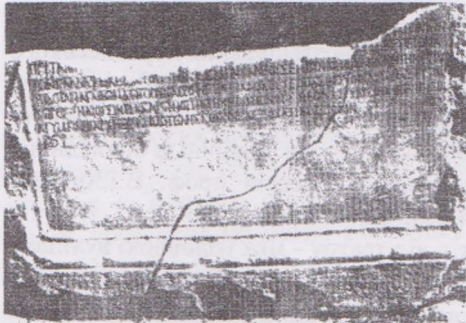

Рис. 2. Віршована присвята Гермесу від херсонеського гімнасіарха Демотела, сина Феοфіла. II ст. до н.е.

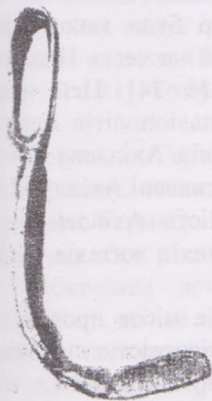
У II ст. до н.е. гімнасіархом Херсонесі був Демотел, син Феοфіла, про що дізнаємося напису на нижній частині мармурової плити [2, №436]. Академік В.В. Латишев [17, с.31-313], розглядаючи цю знахідку доводить, що віршований напис було присвячено Гермесу покровителю ігор, палестр гімнасіїв та припускає, що в верхній частині даної плити був викарбуваний список переможців у іграх.

Зі списків та посвячень фіасів (синодів) міст *Боспорського царства* дізнаємося, що у II-III ст. н.е. гімнасіархами у *Пантикапей* були Лісімах, син Харітона [18, №90] та Дада, син Антімаха [18, №103]; у *Горгіппії* - Фарнакіон [18, №1140]; у *Танаїсі* - Фанн [18, №1263], Менοфіл, син Хрестіона [18, №1264], Басилід, син Феоніка [18, №1277], Фіагар, син Антісфена [18, №1278], Балодій, син Деметрія [18, №1279], Гераклід, син Геракліда [18, №1280], Фазінам, син Фазінама [18, № 1282], Макарій, син Мастуса [18, №1287], Фадінам, син Каллістіона [18, №1288] та ін. Той факт, що до переліку посадових осіб членів релігійних союзів у римський період входили керівники гімнасію свідчить про тривалість тіловиховних традицій у Північному Причорномор'ї та постійну турботу про здоров'я та належний фізичний стан молодого покоління у північнопричорноморських містах.

Безпосередньо за фізичну підготовку учнів гімнасію відповідали *педотриби* - вчителі гімнастики. Вони не лише навчали, але й виховували своїх учнів, а у випадку необхідності карали за непослух [41, Р.63-65].

ьогодні відомо ім'я лише одного із північнопричорноморських елотрибів – Фарнака, син Фарнака [18, с.125-127, №129]. С.О.Семенов-усер аналізуючи напис на його честь прийшов до висновку, що це був спеціаліст запрошений із Синопи у Пантикапей за наймом [19, с.14-15]. Це може свідчити про своєрідний обмін кадрами у галузі фізичної культури ще у часи античності та важливість тілесного виховання для громадян Північного Причорномор'я.

Школою військово-фізичної підготовки юнаків у північнопричорноморських містах, як і повсюдно в Елладі, був *інститут ефебії*. У написі II ст. н.е. йдеться про державну та громадську діяльність Агафа, сина Саклея із Фанагорії, який завершив свою кар'єру посадою *космета* - голови та керівника державної школи, в якій молодь від 18 років, в якості ефебів проходила однорічний або дворічний курс навчання [20, с.77-84].

Фиг. 3. Бронзовий стригіль.
Ольвія.
Середина V ст. до н.е.

Зміст фізичного виховання у античних колоніях Північного Причорномор'я, як і у Стародавній Греції, передбачав такі розділи: палестрику, орхестрику, ігри (рухливі, з м'ячем і т. ін.). Такий висновок базується на аналізі археологічних та епіграфічних джерел, знайдених у північнопричорноморських містах. А саме: багаточисельних знахідках агоністичних каталогів, стригілів, посудин для оливкової олії, гончарних виробів з сюжетами із спортивного життя та ін.

Стародавня Греція – батьківщина Олімпійських ігор. Але окрім Олімпійських у Елладі проводилося безліч святкувань, які супроводжувалися спортивними змаганнями.

Саме так стародавні греки вшановували своїх богів-атлетів, прагнучи бути схожими та ближчими до них.

Агони, як правило, були частиною священних святкувань, які звичай включали священнодійства, змагання та завершальні ритуальні банкети. Головна частина ритуалу полягала у жертвопринесеннях, які супроводжувалися урочистими процесіями. Проте найбільший інтерес у еллінів викликали спортивні ігри [7, с.78].

Жителі північнопричорноморських полісів дотримувалися віри та традицій своїх предків, можливо навіть більш ревно, аніж у їх метрополіях. Постійне перебування у ворожому оточенні потребувало

особливої згуртованості усіх членів громади. Цій меті сповна служили агони. Будучи водночас і священним дійством, і видовищем, і способом проявити свою фізичну вправність, змагання завжди приваблювали до себе велику кількість глядачів. Саме тому атлетичні ігри зазвичай супроводжували святкування в античному Північному Причорномор'ї.

Очевидно, найпопулярнішими були *агони на честь Ахілла у Ольвії* Ахіллеї. Ці ігри були засновані за порадою найзнаменитішого та найпрестижнішого в Елладі Дельфійського оракула [2, № 34]. На думку проф. А.С. Русяєвої ритуально-спортивні календарні святкування на честь Ахілла носили панеллінський (і особливо всепонтійський) характер [21, С. 31].

За свідченнями епіграфічних джерел, приблизний період існування Ахіллей у Ольвії - V ст. до н.е.-III ст. н.е. [2, № 130, 138, 155, 157, 195].

Програма ольвійських змагань на честь Ахілла включала всі види вправ, які входили до переліку випробувань у пентатлоні [2, № 130, 138, 155, 157]. Важливою складовою частиною цих ігор були також кінні ристалища, що засвідчує ольвійський декрет, виданий на честь Нікератага сина Папія - видатного громадянина Ольвії [2, № 34]. Цей напис розповідає, що щорічно, у певний день, натовпи ольвіополітів йшли в Ілею, лісисту місцевість поблизу Ольвії, неподалік від Ахіллового Дрома (сьогодні Тендрівська коса), на гіппічні змагання присвячені Ахіллу [2, № 34]. Даний факт вказує на надзвичайну популярність Ахіллей серед населення Ольвії, особливо ж якщо врахувати, що похід жителів Ольвії супроводжувався небезпекою ворожого нападу.

Із цього напису дізнаємося також про ймовірне місце проведення ігор на честь Ахілла - Тендрівську косу. З цією місцевістю пов'язана легенда про походження Ахіллей, яка розповідає про змагання в бігу влаштовані тут Ахіллом після перемоги у морській битві [42, II, 5; 43, IV, 82]. Саме тому в давнину ця коса називалась Ахіллів Дром, що у переклад із старогрецької означає Ахіллів біг або ристалище Ахілла. М.М. Кубланов [28, с.562] вважає, що аналіз легенди про походження назви Ахіллів Дром дозволяє стверджувати, що зародження ольвійських агонів відбулося ще у догеродотові часи і з самого початку вони пов'язувалися з культом Ахілла. Аналоги подібних зв'язків широко відомі у Стародавній Греції. Так, наприклад, заснування Олімпійських ігор пов'язують з Гераклом і Пелопсом, Істмійських - з Тесеєм, Піфійських - з Аполлоном.

Важливим фактом є те, що ольвійські Ахіллеї носили державний характер [22, с.234, № 35] - у них брали участь вищі посадові особи Ольвії - архонти і стратеги [2, № 130, 138, 155, 157]. Участь та перемоги керівників Ольвії у агонах на честь Ахілла ніби віддзеркалюють слова Перікла, який стверджував, що не може довірити навіть другорядну

державну посаду людині, яка не підкріплювала свій інтелект відповідною фізичною підготовкою.

В Ольвії та багатьох містах Боспорського царства, як і в їхній метрополії – Мілеті, широкого розповсюдження набув культ Аполлона [23, XIV, 1, 6; 24, V, 112]. У Мілеті святкування на честь цього бога – Пломейа – обов'язково супроводжувалися агонами [25, с.172]. Враховуючи це, а також знайдений в Ольвії чорнофігурний кілік з Траффіті із присвяченням Аполлону, на якому зображені борці, [26, с.145] та напис із Фанагорії присячений Аполлону, в якому згадується посада Гінофета [12, № 345], О.А.Ручинська [7, с.79-80] робить висновки про існування в Ольвії та містах Боспорського царства Аполлоній - ігор на честь Аполлона. Про це свідчить також погрудне зображення Аполлона у вигляді оголеного юнака, знайдене в Ольвії, яке призначалося спеціально для гімнасію [5, с. 106].

У містах Північного Причорномор'я, окрім Ахіллей та Аполлоній, проводилися також ігри на честь Гермеса - Гермеї. Гермес, часто разом із Гераклом, вважався покровителем гімнасіїв, палестр і молодих атлетів [27, с.131; 12, с.81]. Тому в агонах на його честь приймали участь хлопчики та юнаки.

Існування Гермеї в Ольвії підтверджує мармуровий базис III ст. до н.е., на якому, очевидно, колись знаходилася статуя на честь переможця з присвятою Гермесу. У нійповідомлялось, що Нікодром, син Діонісія, який виконував обов'язки гімнасіарха, дякує за перемогу сина у бігу [2, № 186].

Важливим документом північнопричорноморської епіграфіки є напис III ст. до н.е. із Горгіпній, що містить перелік атлетів, які одержали перемогу на іграх присвячених Гермесу [15, № 432]. Каталог повідомляє про 226 імен атлетів-переможців і охоплює період щонайменше в півстоліття. М.М. Кубланов [28, с.565], на основі факту виявлення в написі імен не грецького походження, стверджує про можливу участь у горгіпнійських Гермеях вихідців із місцевого населення - скіфів і сіндів.

Про проведення ігор на честь Гермеса у Херсонесі свідчить уламок мармурової стели ж гімном II ст. до н.е. присвяченим Гермесу херсонеським гімнасіархом Демотелом, сином Феофіла [2, № 436]. Академік В.В. Латишев [29, с.311-313] припускає, що на верхній частині даної плити (на сьогодні втраченій) був викарбуваний список переможців у іграх.

Можливо, ще одними херсонеськими змаганнями, в яких приймали участь молоді атлети були Гераклеї - ігри на честь Геракла [7, с.81; 11, с.175]. У Херсонесі був поширений культ Геракла, а присвячені йому святкування у Гераклеї Понтійській обов'язково супроводжувалися агонами.

Німецький вчений Е. Reisch запропонував вдалу класифікацію агон античного світу, поділяючи їх на три групи: гімнічні, гіппічні та мусич [30, с.837]. Зауважимо, що всі ці види змагань існували у Північному Причорномор'ї. *Північнопричорноморська агоністика нараховує близько 20 видів змагань* (включаючи мусичні). Серед них: біг на одній стадій [2, №130, 155, 186, 434, 658], подвійний біг [2, № 434], довгий біг [15, № 432], боротьба [2, № 156, 434, 435], кулачний бій [2, № 434], стрибки в довжину [2, № 130, 156], метання дротику [2, № 435] та спис [2, № 130, 138, 157], метання диску [2, № 130, 157, 158], стрільбаз луку [2, № 195], гіппічні змагання [2, № 34] та анкіломахія [2, № 435]. Зауважимо, що всі ці види вправ, окрім анкіломахії, були відомі та широко розповсюджені у грецькому світі в античний період. Анкіломахія привертає особливу увагу дослідників, оскільки цей термін зустрічається лише у Північному Причорномор'ї. І тому, на думку М.М.Кубланова [2, с.569], може мати не грецьке, а місцеве походження. Зміст цього змагання сьогодні не відомий, існують лише припущення на основі аналізу слів "анкіломахія". Це міг бути різновид боротьби [31, Р.457], метання кулі ремінцем [2, Р.400], збройний поєдинок [28, С.569] тощо.

Окрім місцевих, північнопричорноморські атлети також брали участь у багатьох загальногрецьких іграх. Це підтверджують знахідки на території Північного Причорномор'я нагород за перемоги в загальноеллінських змаганнях та аналіз епіграфічних джерел як місцевого, так і немісцевого походження.

Можливу участь у *Піфійських іграх* жителів північного берега Чорного моря засвідчують дельфійські написи III-II ст. до н.е., які розповідають про приїзд у Херсонес феорів з Дельф зі звісткою про чергові Піфійські ігри та прибуття послів із Херсонесу в Дельфи на святування [22, с.248-250, № 13, 14].

Окрім місцевих, північнопричорноморські атлети також брали участь у багатьох загальногрецьких іграх. Це підтверджують знахідки на території Північного Причорномор'я нагород за перемоги в загальноеллінських змаганнях та аналіз епіграфічних джерел як місцевого, так і немісцевого походження.

Атлети Північного Причорномор'я брали також участь і в афінських святуваннях, найвідомішими з яких були *Панафінеї*, де переможці нагороджувалися розписними амфорами наповненими оливковою олією добутою з плодів дерев присвячених Афіні. На призових посудинах одного боку зображувався вид змагань, у якому була отримана перемога, іншої богиня Афіна та напис "нагорода з Афін". Саме знахідки панафінейських амфор на території Північного Причорномор'я дозволяють стверджувати про безпосередню участь

північнопричорноморських атлетів у Панафінеях, оскільки ці посудини використовувалися лише як призи і не були призначались для торгівлі [32, с.6-105; 19, с. 13-21; 33].

Знахідка у 1899 році під час розкопок оборонних стін Херсонесу в гробниці бронзової посудини із написом на горлі "приз зі (свята) Анакій" [34, с.7-8; 26, 31-32; 35, с.10-11] дозволяє засвідчити перемогу одного із херсонеських атлетів на афінському святі Анакій на честь братів Діоскурів - Кастора та Полідевка у IV ст. до н.е. Зазвичай, у програму цього святкування входили кінні змагання. А переможець нагороджувався посудиною з відповідним написом, наповненою оливковою олією зі священного дерева [35, с.10-11].

Рис. 4. Панафінейська амфора, знайдена в кургані біля станиці Єлизаветинської на Кубані. Кінець V ст. до н.е.
1 – богиня Афіна;
2 – група кулачних бійців і суддя змагань.

Привертає до себе увагу також факт існування у III ст. до н.е. на далекому острові Делос свята Херсонесії, вочевидь присвяченого Аполлону. Кошти на його проведення виділялися із херсонеського капіталу [22, С.262, №29-31], спеціально для цих цілей внесеного у храм

Аполлона. І хоча про програму Херсонесії майже нічого не відомо (в написах згадуються лише жертвопринесення), можна

припустити внесення до неї спортивних агонів, оскільки вони були невід'ємною частиною більшості давньогрецьких святкувань. Особливо ж, якщо згадати, що Аполлон вважався богом-атлетом, вправним у стрільбі з луку, боротьбі, кулачному бою та метанні диску. Він - покровитель змагань і бог усіх агоністичних перемог [36, С.58, 73].

Херсонеська стела Феофанта, сина Апеманта, датована кінцем IV-початком III ст. до н.е., як вважає Е.І. Соломонік, могла належати видатному атлету, який неодноразово перемагав не лише в місцевих, а й у всегрецьких іграх [10, с.180-183, № 172]. Це припущення базується на аналізі рельєфу надгробної плити, на якій зображено переможні тенії, стригіль та посудини для оливкової олії. Як доказ наводиться факт, що тенії у давньогрецькому світі служили офіційною нагородою атлету-переможцю. Тут доцільно згадати розпис пантикапейського склепу [37,

с.79-82, табл. 26-28], де серед іншого палестричного інвентарю присутні також тенії, а, отже, мова йде про аналогічний випадок. Зважаючи на вище згадані факти, припущення Е.І. Соломонік про перемоги Феофанта, сина Апантанта у загальногрецьких іграх може бути цілком ймовірним.

Можливою є також участь у північнопричорноморських святкуваннях іноземних атлетів [11, с.177-178; 38, с.33-34]. Свідченням цього може служити договір про ісополітію між Ольвією та її метрополією Мілетом (IV ст. до н.е.) [22, с.264-265], який було знайдено при розкопках мілетського храму Аполлона Дельфінія у 1903 році. У ньому спеціально оговорене взаємне право участі у змаганнях громадян обох цих міст.

Підсумовуючи фактологічний матеріал, можемо стверджувати про існування в античному Північному Причорномор'ї системи фізичного виховання та агоністики, які в цілому наслідували давньогрецьку традицію. Між північнопричорноморськими колоніями та іншими полісами давньогрецького світу існували своєрідні взаємозв'язки у галузі спорту. Рівень підготовки атлетів з Північного Причорномор'я був достатнім для участі та перемоги у загальногрецьких іграх.

ГЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ОКРЕМИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТЕРМІНІВ

1. *Агони* - змагання.
2. *Агоністичний каталог* – список переможців у іграх із зазначенням виду вправи, у якій була одержана перемога.
3. *Агоністика* – система тренувань і змагань; принцип змагальності, що реалізовувався у багатьох сферах життя.
4. *Агонофет* - організатор і розпорядник ігор.
5. *Архонт* – старійшина, представник виконавчої влади у грецьких державах.
6. *Гімнасіарх* - керівник гімнасію.
7. *Гімнасіей* - школа фізичного та духовного виховання у Стародавній Греції.
8. *Гімнічні* (гімнастичні) змагання, які включали пентатлон, біг, боротьбу, кулачний бій, панкратіон тощо.
9. *Гіпнічні агони* - кінні змагання.
10. *Граффіті* - стародавні написи, малюнки нацарапані на стінах будівель, на посудинах тощо.
11. *Елліністичний період* – охоплює античну історію від останньої третини IV до I ст. до н.е.
12. *Епіграфічні джерела* - стародавні та середньовічні написи на каменях, металічних, дерев'яних, кістяних, скляних і керамічних виробах.
13. *Епіфілі* – жінки, які з віком 16-20 років проходили військову підготовку та несли військову службу.
14. *Ісополітія* - рівноправність.
15. *Кілік* - дворучна чаша.

- 15 *Космет* - голова та керівник державної школи, в якій молодь від 18 років, в якості ефебів проходила однорічний або дворічний курс навчання.
- 16 *Метрополія* - місто у відношенні до колонії, яку воно утворило.
- 17 *Мусичними* агонами називалися змагання між музикантами, співцями, читцями епічної поезії тощо.
- 18 *Ольвіополіт* - житель Ольвії.
- 19 *Орхестрика* - розділ давньогрецького фізичного виховання, який включав вправлення в акробатиці, рухи обрядових, ритуальних та бойових танцях.
- 20 *Палестра* - школа боротьби.
- 21 *Палестрика* - розділ давньогрецького фізичного виховання, який включав спортивні вправи - пентатлон, кулачний бій, плавання і т. ін.
- 22 *Педагог* - вчитель гімнастики.
- 23 *Пентатлон* - змагання з п'ятиборства, яке включало біг, стрибки у довжину, метання спису та диску, боротьбу.
- 24 *Поліс* - грецьке місто-держава, яка одночасно була громадською общиною повноцінних громадян. Територія полісу зазвичай включала власне міський центр і сільськогосподарські угіддя (хору).
- 25 *Понтом Евксінським* греки називали Чорне море.
- 26 *Стадій* - міра довжини, близько 200 м.
- 27 *Стратег* - воєначальник.
- 28 *Стригіль* - серповидний предмет, яким атлети очищували тіло від суміші бруду, піску та оливкової олії після занять фізичними вправами.
- 29 *Тенія* - вовняна стрічка.
- 30 *Терми* - громадські лазні, які у римських містах були одними з місць, що найчастіше відвідувалися і вважалися своєрідними громадськими клубами.
- 31 *Фіас (синод)* - релігійний союз.
- 32 *Феор* - священний вісник.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Павсаний. *Описание Эллады* / Пер. С.П. Кондратьева. - Москва, 1938.
- 2 Latyshev V. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. - Petropoli, 1916. Vol. I, ed. 2.
- 3 Карасёв А.Н. *Раскопки Ольвийской агоры в 1967-1969 гг. Краткие сообщения Института археологии*. - 1972. - Вып. 130. - С.35-44.
- 4 Карасёв А.Н. *К вопросу о водоснабжении Ольвийского гимнасия. Краткие сообщения Института археологии*. - 1975. - Вып. 143. - С.3-10
- 5 Леви Е.И. *Ольвия. Город эпохи эллинизма*. - Ленинград, 1985. - 152с.
- 6 Ручинская О.А. *Агонистические празднества и состязания в Северном Причерноморье // История и археология Слободской Украины: Тез. докл. - Харьков., 1992. - С.183-184.*
- 7 Ручинская О.А. *Религиозные обряды и празднества в общественной жизни античных городов Северного Причерноморья // Древности. - Харьков, 1994. - С.73-86.*
- 8 Гриневич К.Э. *Раскопки в Херсонесе в 1927 и 1928 гг. // Крым, 1929, №1. - С.18-29.*

9. Соломоник Э.И. Греческие надписи из района античного театра в Херсонесе // Вестник древней истории. - 1967. - № 1. - С.69-78.
10. Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. - К., 1973. - 283с.
11. Кадеев В.И. Херсонес Таврический: Быт и культура (I-III вв. н.э.). - Харьков 1996. - 208с.
12. Latyschev V. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. - Petropoli, 1890. Vol. II.
13. Плутарх. Застольные беседы. - Ленинград, 1990.
14. Блаватский В.Д. Отчет о раскопках Фанагории в 1936-1937 гг. Труды ГИМ. - Москва, 1943. Вып. XVI. - С.18.
15. Latyschev V. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. - Petropoli, 1901. Vol. IV
16. Соломоник Э.И. Каменная летопись Херсонеса: Греческие лапидарные надписи античного времени. - Симферополь: Таврия, 1990. - 112с.
17. Латышев В.В. Новый гимн в честь Гермеса // Повтика. - Санкт Петербург, 1909.
18. Корпус боспорских надписей. - Москва; Ленинград: Наука, 1965. - 951с.
19. Семёнов-Зусер С.А. Физическая культура и зрелища в древне-греческих колониях Северного Причерноморья. - Харьков, 1940. - 44с.
20. Блаватская Т.В. Надпись Агафа из Фанагории. Вестник древней истории. - 1948. - № 4. - С.77-84.
21. Русяева А.С. Духовная культура населения Ольвийского государства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. АН УССР, Ин-т археологии. - К., 1990. - 35с.
22. Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии. Вестник древней истории. - 1939. - № 3. - С.231-315.
23. Страбон. География. - Ленинград, 1964.
24. *Plini naturalis historia. Rec. C. Mayhoff. - Lipsiae, 1892. Vol. I.*
25. Латышев В.В. Очерк греческих древностей. - Санкт Петербург, 1899. - Ч. 2.
26. Леви Е.И. Материалы ольвийского теменоса // Ольвия: Теменос и агора. - Москва; Ленинград, 1964.
27. Couve L. *Hermae // Daremberg et Saglio Dictionnaire des Antiquites grecques et romaines*. - Paris, 1900. - Vol. 3.
28. Кубланов М.М. Из истории культуры Северного Причерноморья // Древний мир. - Москва, 1962. - С.562-571.
29. Латышев В.В. Новый гимн в честь Гермеса // Повтика. - Санкт Петербург., 1909.
30. Reisch. *Agones // Real-Encyclopadie der klassis:hen Altertumswissenschaft (A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll)*, I, 1894.
31. Minns E. H. *Scythians and Greeks*. - Cambridge, 1913.

32. Пиотровский А.И. Панафине́йская амфора Елизаветинского кургана. *Известия Российской академии истории материальной культуры*. - 1924. - Т. 3. - С.81-105.
33. Галанина Л.К. Панафине́йская амфора - награда атлету в Афинах. - Ленинград, 1962. - 22с.
34. Костюжко-Валюжиничь К.К. Извлечение из отчёта о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1899 году. *Известия Императорской археологической комиссии*. - 1901. - Вып. 1. - С.1-55.
35. Колесникова Л.Г. Спорт в античном Херсонесе. - Москва; Ленинград, 1964. - 26с.
36. Шанин Ю.В. Олимпийские игры и поэзия эллинов: Гомер и классическая лирика VII-V вв. до н.э. - К.: Вища школа, 1980. - 183с.
37. Ростовцев М.И. Античная декоративная живопись на юге России. - Санкт Петербург, 1914. - Т.1.
38. Гилевич А.М. Монета Византия с агонистическим сюжетом // *Херсонес Таврический: Ремесло и культура*. - К., 1974. - С. 30-34.
39. Jones A.H.M. *Greek City from Alexander to Justinian*. Oxford, 1940.
40. Magie D. *Roman Rule in Asia Minor*. V.1. Princeton, 1950.
41. Forbes C.A. *Greek Physical Education*. N.-Y.; London, 1971.
42. *Melae Pomponii de chorographia libri tres*. Rec. C. Frick. - Lipsiae, 1880.
43. *Plini naturalis historia*. Rec. C. Mayhoff. - Lipsiae. - Vol. 1, 1892.

ФІЗИЧНИЙ ВИШКІЛ БІЙЦІВ ТА СТАРШИН - ВАЖЛИВА СТОРИЧКА ТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ АНДРІЙ ГРЕЧАНЮК

Львівський державний інститут фізичної культури

Історія українського фізичного виховання була б не повною без такої яскравої та героїчної сторінки, як військово-фізичний вишкіл бійців та старшин Української Повстанчої Армії. В становленні та діяльності цієї української військової формації, значне місце займала фізична підготовка, яка проводилася паралельно з військовим та ідеологічним вишколом. Дослідження фізичного вишколу бійців та старшин УПА надасть нам великий практичний матеріал, так необхідний для створення національної системи фізичного виховання у збройних силах та органах внутрішніх справ України.